

Η συμβολή του Γεράσιμου Ζώρα στη Συγκριτική Γραμματολογία
Γεράσιμος Ζώρας, *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*,
Αθήνα, Δόμος, 2003

Στο «Σημείωμα προς τον αναγνώστη» του βιβλίου του *Θύβρις* (1999), ο Γεράσιμος Ζώρας δήλωνε: «Βασική αιτία τῆς συσσωματώσεως τῶν εικοσιέξι μελετημάτων τοῦ παρόντος τόμου εἶναι ἡ πρόθεση τοῦ συγγραφέα νὰ τονίσει ὀρισμένες ἀπὸ τὶς κοινὲς ρίζες καὶ τὶς ιδιόμορφες ἀλληλεπιδράσεις ποὺ καθόρισαν τὴν πορεία τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰταλικῶν Γραμμάτων». ¹ Οι επιστημονικὴ δραστηριότητα τοῦ Ζώρα τὴν τελευταία δεκαετία ἔχει ὄντως επικεντρωθεῖ στὴ διερεύνηση τῶν πολιτισμικῶν σχέσεων μεταξύ Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδας –σχέσεις οἱ οποίες ἦταν πάντοτε παρούσες καὶ ενεργές στὴ διάρκεια τῶν αἰῶνων, ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς μελετηθεῖ–, προσπαθώντας ἐπί τῆς χάραξης μιᾶς γραμμῆς τῶν ἀλληλεπιδράσεων ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἰταλικὴ φιλολογία. Οἱ πέντε τόμοι ποὺ παρουσιάζουμε χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιᾶ «συνάφεια» ὡς πρὸς τὰ θέματα ποὺ διαπραγματεύονται, καὶ τὰ οποία ἐντάσσονται στα ὅρια τῆς συγκριτικῆς γραμματολογίας. Οἱ ἀναγνωρίσεις, τὰ ἐρωτήματα, οἱ γραμμὲς καὶ οἱ «ἀξίες» ποὺ προβάλλονται κάθε φορὰ ἀντλοῦν τὸ νόημά τους ἀπὸ τὸν βαθὺ προβληματισμὸ ποὺ τὶς στηρίζει, ἀπὸ τὴν ηθελημένη ἀρνήση τοῦ μελετητῆ νὰ οριοθετήσῃ μιᾶ «γραμμὴ τερματισμοῦ».

Τὰ περισσότερα μελετήματα ποὺ

παρουσιάζονται στὸ *Θύβρις* χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἓναν μεθολογικὸ ἀξονα ποὺ ἀκολουθεῖ μιᾶ ἱστορικοσυγκριτικὴ γραμμὴ ἐρεῦνας καὶ περιλαμβάνουν μιᾶ θεματικὴ ποικιλία. Ἡ θεματολογία ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἀξία ποὺ ἀπέκτησε ὁ μῦθος τοῦ ἀρκαδισμοῦ στὴν ἰταλικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐυρωπαϊκὴ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας (ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια ἡ ἰδρυση στὴ Ρώμη τῆς Ἀκαδημίας Arcadia τὸ 1690), ² ἕως τὴν εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας ὡς πηγῆς ἐμπνεύσεως γιὰ τρεῖς σημαντικοὺς ἰταλοὺς ποιητῆς, πολὺ διαφορετικοὺς μεταξύ τους (Κουαζίμοντο, Ουγκαρέτι καὶ Παζολίνι), ³ καὶ τὸν παραλληλισμὸ τοῦ μῦθου τῆς Φαίδρας καὶ τῆς *Φαίδρας* τοῦ Ντ' Ανούντσιο. ⁴ Ἡ ἐρευνα διεξάγεται με ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ αὐστηρότητα, προσφέροντας ἀφθονία πληροφοριῶν μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο καθὼς καὶ στὶς πολυάριθμες παραπομπές στὸ τέλος τοῦ, τονίζοντας ἐπί τῆς ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ κάθε θέματος με τὸ ὁποῖο ὁ Ζώρας ἀσχολεῖται καὶ τοῦ κάθε μελετήματος ποὺ παρουσιάζει. Ἡ συγκριτικὴ ἐρευνα συνεπάγεται ἐπίσης ἓναν θεματικὸ ἀξονα με πῶ ἀυστηρὸ ἱστορικό-φιλολογικὸ χαρακτήρα, ποὺ τείνει οὕτως ἢ ἄλλως νὰ τροφοδοτήσῃ ἓνα διάλογο ἀνάμεσα στους δυο πολιτισμοὺς. Ὁ ἀξονας αὐτὸς περιλαμβάνει τὰ μελετήματα, συγκεντρωμένα

στο δεύτερο μέρος του τόμου, για την παρουσία από τον 18ο αιώνα λόγιων και διανοούμενων Ελλήνων στην Ακαδημία Arcadia, καθώς και τα παρεμφερή, λόγω επιστημονικής συνάφειας, μελετήματα για τις επαφές ιταλών διανοούμενων και ποιητών του 20ού αιώνα με τον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσό. Μια πιο αυστηρά φιλολογική διατύπωση συνδέει την τελευταία ενότητα του συλλάβου, την έκτη, όπου το δοκίμιο για την ιστορία των σπουδών της Ιταλικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ακολουθεί εκείνο για την εκδοτική δραστηριότητα των Ινστιτούτων Νεοελληνικών Σπουδών στην Ιταλία.⁵ Και οι δύο μελέτες χαρακτηρίζονται από πλούτο πληροφοριών που φωτίζουν, με τον πλέον σαφή τρόπο, την ιστορία των συγκεκριμένων επιστημών στις αντίστοιχες χώρες.

Μια πιο σαφής συγκριτική-ιστορική θέση του Ζώρα διακρίνεται στη συλλογή δοκιμίων του *Αύσονιά*⁶ (2000). Η διαδοχή των δεκατεσσάρων μελετημάτων, που από φιλολογικής άποψης επιδιώκουν μια διαχρονική διάταξη, τονίζει «τις τόσο ένδιαφέρουσες, ποικιλότροπες, άνεξάντλητες αλλά και ιδιόζουσες λογοτεχνικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα ιταλικά και τα έλληνικά γράμματα».⁷ Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται, για παράδειγμα, η μελέτη για την επιρροή του Ντ' Ανούντσιο στο σονέτο *Στον Ακροκόρυνθο* του Σικελιανού:⁸ κοινό στοιχείο του ποιήματος *Μάγια* του Ντ' Ανούντσιο και *Στον Ακροκόρυνθο* του έλληνα ποιητή

είναι η περιγραφή του Πήγασου, του μυθικού αλόγου που εξυμνείται και στα δύο αυτά έργα.⁹ Η συνάντηση του ελληνικού και του ιταλικού πολιτισμού είναι επίσης το θέμα του δοκιμίου «Il contributo di Giulio Ferroni alle lettere italiane» («Η συμβολή του Τζούλιο Φερόνι στα ιταλικά γράμματα»),¹⁰ όπου ο Ζώρας, με την ευκαιρία της αναγόρευσης του Φερόνι σε αντεπιστέλλον μέλος του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, τονίζει την παρουσία και τη συμβολή των ιταλών διανοούμενων και ποιητών στο Σύλλογο. Η συγκριτική έρευνα επεκτείνεται επίσης σε ευρωπαϊκούς ορίζοντες, με τις σπουδαίες μελέτες του Ζώρα για την παρουσία στην Ακαδημία Arcadia δύο πολύ σημαντικών όσο και διαφορετικών προσωπικοτήτων της διάνοησης του 18ου αιώνα: του Κάρλο Γκολντόνι και του Βόλφγκανγκ Γκέτε. Εάν η συμμετοχή στις δραστηριότητες της Ακαδημίας από το 1745 αποδείχθηκε για τον κωμωδιογράφο της Βενετίας πολύτιμη πηγή έμπνευσης στην αφήγηση σκηνών της καθημερινότητας και την περιγραφή προσώπων και λογίων στα έργα του,¹¹ για τον Γκέτε (που κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρώμη, μεταξύ του 1787 και του 1788, σύχναζε στην Ακαδημία) η εμπειρία υπήρξε τόσο καθοριστική από λογοτεχνικής άποψης ώστε του ενέπνευσε ολόκληρη την Τρίτη Σκηνή της Τρίτης Πράξης του *Φάουστ*, σαφώς επηρεασμένη από τη βουκολική ποίηση.¹²

Την ίδια χρονιά ο Ζώρας επιμελείται την έκδοση και μεταφράζει τους *Rime improvvisate* (*Αυτοσχέδιοι στίχοι*) του Διονύσιου Σολωμού.¹³ Στο πρώτο μέρος της εκτεταμένης Εισαγωγής εξετάζονται οι σχέσεις του Σολωμού με τον ιταλικό πολιτισμό. Ο ποιητής, ως γνωστό, τελείωσε το λύκειο στην Κρεμόνα και ξεκίνησε τις νομικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Παβίας. Οι λεπτομερείς πληροφορίες για την πολιτιστική και πανεπιστημιακή ζωή αυτής της πόλης πιστοποιούν πόσο μεγάλο κίνητρο αποτέλεσε η Παβία για τον έλληνα ποιητή. Πράγματι, ο Σολωμός συμμετείχε με πάθος στην πολιτιστική ζωή της Λομβαρδίας, συναναστρεφόμενος, μεταξύ Παβίας και Μιλάνου, μερικούς από τους πρωταγωνιστές της. Η μεγαλύτερη απόδειξη για τη ζωή του στην Ιταλία ήταν η ποιητική παραγωγή στην ιταλική γλώσσα που ο Σολωμός ανέπτυξε εκείνα τα χρόνια και που απηχούν, επισημαίνει ο Ζώρας, το μάθημα του Τάσο, του Δάντη, του Μαντσόνι των *Ιερών ύμνων*. Στο δεύτερο μέρος της Εισαγωγής ο Ζώρας εξετάζει σε βάθος τους *Αυτοσχέδιους στίχους*, τριάντα σονέτα γραμμένα στα ιταλικά από τον Διονύσιο Σολωμό σε νεαρή ηλικία, που δημοσιεύτηκαν το 1822 στην Κέρκυρα. Ο Ζώρας εντοπίζει κάποιες επιρροές από το έργο του Δάντη και του Πετράρχη αλλά και του Λορέντσο των Μεδίκων, ως ποιητή σονέτων, και του Άντζελο Πολιτσιάνο, καθώς επίσης και αναφορές που

επισημαίνονται από τον ίδιο τον Σολωμό στο *Άσμα Ασμάτων* της Παλαιάς Διαθήκης. Την Εισαγωγή ακολουθεί η κομψή μετάφραση των *Στίχων* από τον Ζώρα. Ακόμα μια φορά ο μελετητής προσφέρει μια λεπτομερή περιγραφή της διακειμενικότητας ανάμεσα στους ιταλούς ποιητές της ιταλικής λογοτεχνικής παράδοσης και το έργο του έλληνα ποιητή.

Στο επόμενο βιβλίο, *Risonanze italiane nel Mar Ionio* (*Ιταλικοί αντίλαλοι στο Ιόνιο Πέλαγο*), που δημοσιεύτηκε το 2001 στην Ιταλία,¹⁴ η έρευνα του Ζώρα πάνω στις πολιτισμικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας επιβεβαιώνει με ακόμα σαφέστερο τρόπο τον συγκριτικό-ιστορικό χαρακτήρα των μελετών του. Μέσα από τη διερεύνηση της ποιητικής παραγωγής στην ιταλική γλώσσα των ελλήνων δημιουργών που έζησαν στα Ιόνια νησιά κατά τον 19ο αιώνα, προσδιορίζονται τα φαινόμενα διακειμενικότητας ανάμεσα στην επτανησιακή και την ιταλική ποίηση και η επίδραση που η τελευταία άσκησε στην ποιητική πορεία των υπό εξέταση δημιουργών. Επειδή τα λογοτεχνικά γεγονότα δεν ξεχωρίζουν από την ιστορία, ο Ζώρας αναφέρει στην Εισαγωγή, έστω και μόνο υπαινκτικά, τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της Επτανήσου κατά τον 19ο αιώνα, για να ερευνήσει στη συνέχεια το κατά πόσο οι ποιητές των Ιόνιων νησιών ασχολήθηκαν με την ιταλική λογοτεχνία και επηρεάστηκαν από αυτή. Η ανθολο-

γία αρχίζει με μερικά χαρακτηριστικά ποιήματα του γεννημένου στη Ζάκυνθο Ούγκο Φώσκολο, ενώ παρουσιάζονται επίσης δύο επιστολές του προς τον Αντρέα Κάλβο. Ακολουθούν τα, γραμμένα στα ιταλικά, ποιήματα των Μουστοξύδη, Κάλβου (παρουσιάζονται επίσης δύο επιστολές του Κάλβου προς τον Ούγκο Φώσκολο), Μαρκορά, Σολωμού, Ντε Ρόμα, Τερτσέτη, Λασκαράτου, Αιμιλίου και Ιουλίου Τυπάλδου,¹⁵ Βραΐλα-Αρμένη, Μαρτινέλη, Μαρτζόκη. Μαθαίνουμε ότι ο Μαρκοράς είχε συνθέσει στην Κέρκυρα, το 1873, μια ωδή *Για τον θάνατο του Αλεξάντρο Μαντσόνι*. Αντίθετα, δεν μας εκπλήσσει η ποιητική παραγωγή στην ιταλική γλώσσα του Διονύσιου Σολωμού, του οποίου αναφέρεται και μια επιστολή προς τη μητέρα του, γραμμένη τους τελευταίους μήνες του 1815 στην Κρεμόνα. Στα ιταλικά είναι επίσης γραμμένες μερικές επιστολές που οι Μουστοξύδης, Αιμίλιος και Ιούλιος Τυπάλδος, Βαλαωρίτης, Τερτσέτης και Σολωμός έστειλαν στον Νικολό Τομαζέο ύστερα από την επιστροφή του στην Ιταλία το 1854.¹⁶ Οι επαφές του Τομαζέο με τους διανοούμενους των Ιονίων Νήσων παρέμειναν σταθερές ακόμα και μετά την επιστροφή του στην πατρίδα, μέσα από μια πλούσια αλληλογραφία. Η ιδιαίτερη γνώση της ιταλικής κουλτούρας που (λόγω ιστορικών και πολιτικών συνθηκών) είχαν οι ποιητές της Επτανήσου τους επέτρεψε να εμβαθύνουν περισσότερο στην ιταλική

λογοτεχνία. Έτσι, μεταξύ των ποιητών που θεωρούνται ασυναγώνιστα πρότυπα πρέπει να αναφέρουμε κυρίως τον Ούγκο Φώσκολο: η παρουσία του γίνεται αισθητή από το ιδιαίτερο λογοτεχνικό ύφος, τη μουσικότητα και το ρυθμό των στίχων πολλών ποιημάτων του που παρουσιάζονται στην ανθολογία. Δεν λείπουν όμως εκφραστικοί τρόποι που παραπέμπουν στον Δάντη, στον Μαντσόνι, κυρίως των *Ιερών Ύμνων* (στα ποιήματα του Γιώργου Μαρκορά για παράδειγμα), στον Λεοπάρντι. Η ποιητική ανθολογία του Ζώρα μάς επιτρέπει να εξετάσουμε με περισσότερη προσοχή αυτές τις αναλογίες, να παρατηρήσουμε τις διαφοροποιήσεις από ποιητή σε ποιητή και να εμβαθύνουμε στην επίδραση που άσκησαν οι ιταλοί λογοτέχνες στην ποίηση των ελλήνων δημιουργών.

Η προσφορά του Ζώρα στη συγκριτική γραμματολογία συνεχίζεται με το δοκίμιο *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά* (2003).¹⁷ Στη σημαντική αυτή μονογραφία ο μελετητής επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στις αναφορές του Παλαμά σε ιταλούς συγγραφείς, ποιητές και λόγιους, των οποίων το έργο είχε μελετήσει ο ποιητής από μεταφράσεις στα γαλλικά και τα ελληνικά αλλά και από τα ιταλικά βιβλία που διέθετε στη βιβλιοθήκη του. Ο Ζώρας παρουσιάζει τον Παλαμά ως κριτικό λογοτεχνίας και διανοητή που τον χαρακτηρίζει μια βαθιά ανησυχία, μια ακόρεστη πνευματική περιέργεια. Η μεθοδολογία έρευνας του Ζώρα

όμως αλλάζει σ' αυτήν τη μελέτη: δεν προτείνει μια ανασυγκρότηση των λογοτεχνικών γεγονότων ούτε μια ανθολογία ποιημάτων, όπως στο *Ιταλικοί αντίλαλοι στο Ιόνιο Πέλαγο*. Η επιστημονική εξέταση των κειμένων του Παλαμά παρουσιάζεται ως οδηγός στην ανάγνωση και την κατανόηση των ίδιων των κειμένων, ως ερμηνευτική και πολιτιστική «μεσολάβηση» μεταξύ συγγραφέα και αναγνώστη, έργων και αναγνώστων: «Ἡ χρηστικότητα αὐτῆς τῆς “σύνθεσης” τῶν παλαμικῶν χωρίων εἶναι ιδιαίτερα πολύτιμη γιὰ τὸν ἀναγνώστη πὸς εἴτε ἐνδιαφέρεται νὰ προσεγγίσει τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς κριτικῆς σκέψης τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῆς ἀφομοιωτικῆς του δεινότητος, εἴτε ἐπιθυμῆ νὰ γνωρίσει τὶς βασικότερες συνιστώσες τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς-ταυτότητας τῆς γειτονικῆς μας χώρας», δηλώνει ο Ζώρας στο Εισαγωγικό σημείωμα.¹⁸ Ο μελετητής παρουσιάζει στους αναγνώστες, μέσα από το κριτικό βλέμμα του Παλαμά, μια ανασύνθεση της ιταλικής λογοτεχνίας από τον Δάντη έως τον Παπίνι. Για κάθε συγγραφέα υπό εξέταση¹⁹ προτείνονται τα σχετικά σχόλια του ἑλληνα διανοητή, μέσα από μια διαχρονική ανάλυση που περιλαμβάνει, σε μερικές περιπτώσεις, την ποιητική σκέψη των δημιουργών, και που αγγίζει μερικές φορές τη σφαίρα της προσωπικής ζωής του Παλαμά, όταν στην αλληλογραφία του αναφέρεται στους συγκεκριμένους συγγραφείς. Ἐτσι, ο τόμος

προσφέρει στον αναγνώστη ακόμα και μια ιστορικο-φιλολογική άποψη, αποκτώντας την αξία μιας σύντομης ιστορίας της ιταλικής λογοτεχνίας. Ανάμεσα στους πολυάριθμους συγγραφείς που αναφέρονται, το ενδιαφέρον του Παλαμά φαίνεται να επικεντρώνεται κυρίως στους Δάντη, Λεοπάρντι, Καρντούτσι, Ντ' Ανούντιο, Πιραντέλο. Η διεισδυτική ανάλυση του ἑλληνα διανοούμενου επεκτείνεται στη διασύνδεση της ιταλικής λογοτεχνίας με την ευρωπαϊκή. Χάρη στη λεπτομερή έρευνα του Ζώρα ανακαλύπτουμε ότι ο βαθύς θαυμασμός του Παλαμά για τον Δάντη τον έκανε να θεωρεί τον ιταλό ποιητή ισάξιο με τους λίγους μεγάλους ποιητές όλων των αιώνων (Όμηρο, Αισχύλο, Σέξπιρ, Γκέτε, Ουγκό).²⁰ ότι υπογραμμίζει, όσον αφορά τον Πετράρχη, «συγκεκριμένες πετραρχικές επιδράσεις σὲ Ἑλληνας καὶ ξένους ποιητὲς καὶ διανοητὲς, ὅπως π.χ. στὸν Σολωμό, στὸν Μαρχορά, στὸν Ραγκαβή, στὸν Μαβίλη, ἢ στὸν ἄνω-νυμο Κυπριώτη ποιητὴ τοῦ 15' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ στὸν Ronsard, στὴ Madame de Stael ἢ στὸν Ἰππόλυτο Ταιν».²¹ ότι αναφερόμενος στον Λεοπάρντι, τον συσχετίζει με τον Σολωμό, τον Γάλλο Μιστράλ, τους Ιταλούς του επόμενου αιώνα Καρντούτσι και Πάσκολι, και δηλώνει ότι υπολείπεται μόνο του Δάντη.²² Η ανάλυση του Ζώρα αποδίδει επίσης τη σωστή αξία στις μελέτες του Παλαμά για τον Ντ' Ανούντιο, του οποίου υπήρξε ένθερμος θαυμαστής: τον τοποθετεί στον Όλυμπο

των πιο σημαντικών ανθρώπων των γραμμάτων όλων των εποχών (Γκέτε, Ουγκό, Τολστόι, Χερέντια, Ίψεν), τον συμπεριλαμβάνει στον κατάλογο των μεγαλύτερων τραγικών (Σοφοκλή, Ευριπίδη, Σέξπιρ, Σίλερ) και, ως ποιητή, τον τοποθετεί στο ίδιο επίπεδο με τους Φώσκολο, Λεοπάρντι, Καρντούτσι, Μέτερλινχ, Βερλέν, Κλώντελ. Εικάζει επίσης επιρροές Μποντλέρ αλλά και Μορεάς²³ στην ποίησή του.

Εν κατακλείδι, η σημαντικότερη αξία του βιβλίου του Ζώρα *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά* είναι ότι ανοίγει ακόμα ένα παράθυρο που μπορεί να φανεί αναχρονιστικό στην

εποχή της παγκοσμιοποίησης στην οποία ζούμε, αλλά προβάλλει δυναμικά μια ουσιαστική αντιπαράθεση με το παρελθόν όλων μας, προσπαθώντας επίσης να επεκτείνεται στις αλληλοεπιδράσεις ανάμεσα στις ευρωπαϊκές λογοτεχνίες. Με αυτό τον πλούσιο και πολύτιμο τόμο, ο Ζώρας επιβεβαιώνεται ως σημαντικότερος μελετητής που τόσα μπορεί ακόμα να προσφέρει στα συγκριτικά γράμματα, και ιδιαίτερα στη μελέτη των πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας.

Gabriella Macri

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1 Γ. Ζώρας, *Θύβρις*, Αθήνα, Δόμος, 1999, σ. 17.

2 Γ. Ζώρας, «Diacronie italo-elleniche: la “trasposizione” dell’Arcadia dalla terra di Pelope alla terra di Enea», *Θύβρις*, σσ. 97-139.

3 Γ. Ζώρας, «Ένα ποιητικό τρίπτυχο για την Ελλάδα (τρια ποιήματα των Quasimodo, Ungaretti, Pasolini)», *Θύβρις*, σσ. 325-341.

4 Γ. Ζώρας, «Variazioni di un mito. Il mito di Ippolito e Fedra», *Θύβρις*, σσ. 27-45.

5 Γ. Ζώρας, «L’attività editoriale degli Istituti di studi neoellenici in Italia», *Θύβρις*, σσ. 509-516.

6 Γ. Ζώρας, *Αύσονία*, Αθήνα, Δόμος, 2000.

7 Γ. Ζώρας, «Προλογικό σημείωμα», *Αύσονία*, σ. 10.

8 Γ. Ζώρας, «Ό Πήγασος τοῦ D’Annunzio καὶ τοῦ Σικελιανού», *Αύσονία*, σσ. 87-92.

9 Βλ. επίσης, Γ. Ζώρας, «Ο Gabriele D’Annunzio στον Φ.Σ. Παρνασσό», *Θύβρις*, σσ. 265-272.

10 Γ. Ζώρας, «Η προσφορά του Giulio Ferroni στα ιταλικά γράμματα», *Αύσονία*, σσ. 159-162.

11 Γ. Ζώρας, «Et in Arcadia... Goldoni», *Αύσονία*, σσ. 13-32.

12 Γ. Ζώρας, «Et in Arcadia... Goethe», *Αύσονία*, σσ. 33-50.

13 Dionisio conte Salamon Zacintio, *Rime improvvisate*, φιλολογική επιμέλεια και μετάφραση Γ. Ζώρα, Αθήνα, Ίδρυμα Ουράνη, 2000.

14 Γ. Ζώρας, *Risonanze italiane nel mar Ionio*, Roma, Vecchiarelli, 2001.

15 Ο Τομαζέο έζησε στην Κέρκυρα ως πολιτικός πρόσφυγας από το 1819 έως το 1854.

16 Ο Ζώρας είχε ήδη ασχοληθεί με τα ποιήματα του Ιουλίου Τυπάλδου στο *Αύσο-*

νία. Βλ. Γ. Ζώρας, «*Ἰταλόγλωσσα ποιήματα τοῦ Ἰούλιου Τυπάλδου, τεκμήρια τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ πρὸς τὴν Ἰταλία*», *Αὐσονία*, σσ. 71-84.

17 Γ. Ζώρας, *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, Δόμος, Αθήνα, 2003.

18 Γ. Ζώρας, «*Προλογικό σημείωμα*», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, ὁ.π., σ. 10.

19 Οἱ συγγραφεῖς που αναφέρονται εἶναι: Δάντης Αλιγκιέρι, Πετράρχης, Βοκάκιος, Λουντοβίκο Αριόστο, Μιχαήλ Ἄγγελος, Τορκουάτο Τάσο, Αλφιέρι, Μόντι, Φώσκολο, Μαντσόνι, Λεοπάρντι, Καρντούτσι, Βέργκα, Γκουερίνι, Πάσκολι, Ματίλντε Σεράο, Ντ' Αούντσιο, Πιραντέλο, Μαρινέτι και Παπίνι. Ο Παλαμᾶς εἶχε ενδιαφερ-

θεῖ πάντως και για πολλοὺς ἄλλους δημιουργοὺς, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ αναφορὲς σ' αὐτοὺς ἦταν ἀσήμαντες, προτιμήσαμε να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας προς ἐκείνους που φαίνεται ὅτι εἶχαν τραβήξει περισσότερο την προσοχή του.

20 Γ. Ζώρας, «Dante Alighieri», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σσ. 13-40.

21 Γ. Ζώρας, «Francesco Petrarca», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σσ. 41-43.

22 Γ. Ζώρας, «Giacomo Leopardi», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σ. 65-72.

23 Γ. Ζώρας, «Gabriele D'Annunzio», *Ἰταλοί λογοτέχνες στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ*, σ. 89-104.

Η ανασύνταξη της Λογικῆς

Π. Νούτσος, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Τα ὄρια της διακινδύνευσης*, Αθήνα, Ἑλληνικά Γράμματα, 2005, 539 σελ.

Σε μια ιστορική στιγμή κατά την οποία αναβιώνει με διάφορες μορφές η απόπειρα κηδεμονίας της ανθρώπινης σκέψης και της συμπεριφοράς από την ιδεολογία και την πολιτική, η μελέτη του Παναγιώτη Νούτσου, που εστιάζει το ενδιαφέρον της στην τύχη και την πορεία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ως πνευματικού φαινομένου, κινήματος, τάσης ή πρακτικής που αφορά στο παρελθόν και μπορεί να στοχεύσει στο μέλλον, καθώς διαπραγματεύεται την ιδέα του δικαίου, της ατομικότητας, της διαφοράς, της κριτικής, της γνώσης, της ρήξης, της αμφισβήτησης και της

αναζήτησης της αλήθειας, είναι περισσότερο από επίκαιρη.

Πρόκειται για τη συγκέντρωση σε τόμο είκοσι ενός κειμένων δημοσιευμένων κατά την τελευταία εικοσαετία, στα οποία υπονομεύεται αποτελεσματικά η κοινοτυπία του αυτονόητου και η ερευνητική καθήλωση στα δεδομένα αναλυτικά και ερμηνευτικά σχήματα. Στον τόμο προτάσσεται μια ιδιαίτερα εκτενής και πολυσέλιδη Εισαγωγή με ιστορική και θεωρητική τεκμηρίωση, που αποκαλύπτει τις στéρες αρθρώσεις του και λειτουργεί ως ένα είδος συνεκτικού αυτοαναφορικού σχολίου, στο οποίο αντικαθρεφτίζεται η ανα-

στοχαστική εκδίπλωσή του. Στην Εισαγωγή επιχειρείται ακόμα η κριτική επισκόπηση της προγενέστερης ερευνητικής συγκομιδής και παρουσιάζεται το πεδίο των θεωρητικών προβληματισμών που την υποστηρίζουν, καθώς μετακινείται από την ιστορική μνήμη στο φιλοσοφικό λόγο. Το ερμηνευτικό πρόγραμμα που πλαισιώνει το εγχείρημα καταστρώνεται με αφετηρία τον συνδυασμό της αναλυτικής πρόθεσης με τη συνθετική ικανότητα, την αναδιατύπωση των υποθέσεων και την εξερεύνηση των πηγών. Ως Επίμετρο, πριν από τη Βιβλιογραφική Επισημείωση σχετικά με τις πρώτες δημοσιεύσεις των εργασιών και το χρηστικό Ευρετήριο Ονομάτων, παρατίθενται επτά λήμματα από το υπό συγκρότηση *Λεξικό του Νεοελληνικού Διαφωτισμού* («Ανθρωποτηρητών Εταιρεία»... «Καρτέσιος»).

Στα κείμενα που ακολουθούν την Εισαγωγή προσεγγίζονται και αναλύονται θεμελιώδη ζητήματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως η ανασυγκρότηση της ιστορίας των νεοελληνικών φιλοσοφικών ιδεών και η ανασύσταση της φυσιογνωμίας της νεοελληνικής φιλοσοφικής σκέψης, η ανάδυση του αισθητού κόσμου, η ιστορία της θεωρίας των φυσικών επιστημών, *το ενδιαφέρον* για την αγωγή, την ηθική, τη λογική και τον μαθηματικό λογισμό, η διασάφηση των όρων γένεσης της εθνικής και της κοινωνικής συνείδησης και η αυθυπαρξία της πολιτικής.

Θεωρώντας ως «κεφαλή της χειραφέτησης» τη φιλοσοφία, ο συγγραφέας, καθηγητής της Κοινωνικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, με ιδιαίτερα πλούσιο και γόνιμο ερευνητικό και συγγραφικό έργο, παρακολουθεί στο βιβλίο του την ανάπτυξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού σε επιμέρους τοπικότητες, εντός και εκτός της οθωμανικής αυτοκρατορίας, που αυτονομούνται και αλληλοπροσδιορίζονται σε επίπεδο μικρής γεωπολιτικής κλίμακας, ανιχνεύοντας παράλληλα τη σύστοιχη διαδικασία πρόσληψης και επεξεργασίας των διαφωτιστικών ιδεών, κατά την οποία ο δέκτης μπορεί να μετατραπεί και σε πομπό, διευρύνοντας τα όρια της δικαιοδοσίας του μέσα από τα «τοπία αλήθειας» που μεταφέρει.

Στην οριοθέτηση της «γεωγραφίας» της λογικής επιφάνειας του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συμβάλλει καθοριστικά η ανάδειξη της εμβέλειας της επικοινωνίας, της διάχυσης και της επεξεργασίας των νεωτεριστικών ιδεών μέσω της καλλιέργειας της γλώσσας, της παιδείας και των εκπαιδευτικών θεσμών, της συνταύτισης ηθικής και πολιτικής, της ανακατασκευής της παράδοσης και της προσήλωσης στο παρόν και την επικαιρότητα, της ανίχνευσης και της παρουσίασης της φυσικής πραγματικότητας με την κωδικοποίηση των εμπειρικών δεδομένων, της διάδοσης των προϊόντων της τυπογραφίας ως παραγώ-

γων του κύριου ιδεολογικού μηχανισμού της δραστηριοποίησης των διαφωτιστών ως διανοουμένων, των μεταφράσεων ως συμβολικά αρθρωμένων πρακτικών που διαχειρίζονται ιστούς σημασιών και των επαφών με την ιταλική, τη γερμανική, την αγγλική και τη γαλλική σκέψη, που τροφοδοτούν τη μορφοποίηση της αντίθεσης ανάμεσα στην «ανατολή» και τη «δύση», το οικείο και το αλλότριο, τη φρόνηση και τη φαντασία, τη μεταφυσική και τη φυσική, τη φύση και τον πολιτισμό, την προκατάληψη και την ελευθερία της σκέψης, την πολιτική επιβολή και την οικονομική κυριαρχία, την ακινησία και την αναπροσαρμογή, το παρελθόν και τη σκηνοθεσία του μέλλοντος.

Ο επανέλεγχος των χρονικών ορίων, των προϋποθέσεων, της διάρκειας, της αντοχής, των στόχων, των προσανατολισμών και των αποτελεσμάτων του διαφωτιστικού διακυβεύματος συλλαμβάνεται στη μελέτη αυτή ως δυνατότητα διατύπωσης της διαρκούς αναδιοργάνωσης της αμφισβήτησης, που απαιτεί τη συνεχή επαναβεβαίωση των κριτηρίων και των όρων της

εγκαθίδρυσης της νεωτερικότητας στο πεδίο των ιδεών και των κοινωνικών σχέσεων, σε συνάρτηση με τη φυσική θεωρία, την αίσθηση της ιστορίας και τη μετάβαση στον «κοσμικό» χρόνο, τη δυναμική της διακινδύνευσης και την αυτοδυναμία της πολιτικής δράσης. Το στρατήγημα της γραφής ανάγεται, στην περίπτωση αυτή, στην παραγωγή και την ανασύνθεση μιας δέσμης ερωτημάτων, που συγκροτούν και προσδιορίζουν ως κύριο δομικό στοιχείο της σύνθεσης την ερμηνευτική και αποδεικτική αξία του φιλοσοφικού λόγου ως γνωσιολογικής, ηθικής και πολιτικής συνθήκης, που ανατρέχει στην αιτιώδη συνάφεια, τη συνοχή και την ακύρωση της πλάνης. Η μελέτη του Παναγιώτη Νούτσου αποτελεί μια καινούρια ερευνητική πρόταση, καθώς επιτρέπει την επανεξέταση των επιβεβλημένων προτεραιοτήτων και συμβάλλει στην ανασύνταξη του ερμηνευτικού σχήματος της περιόδου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Βίκυ Πάτσιου
Πανεπιστήμιο Αθηνών